

УДК 347.965.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.51>

ОСОБЛИВОСТІ ВИНАГОРОДИ АДВОКАТА ЗА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

Сьомак Т.О.,
аспірантка кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

Сьомак Т.О. Особливості винагороди адвоката за професійну діяльність в Україні та Німеччині.

Оскільки Україна вбачає одним із основних напрямків свого подальшого розвитку процес євроінтеграції, що підтверджується резолюцією європейського парламенту, відповідно до якої Україні надано статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, дослідження досвіду провідних країн Європейського Союзу (далі – ЄС) повинно стати певним базисом в процесі реформування судової влади, частиною якої є інститут адвокатури. Сучасне українське законодавство в контексті винагороди за професійну діяльність адвоката має суттєві недоліки та протиріччя, а стосовно так званого «гонорару успіху» судова практика є неоднозначною та змінювалася вже декілька разів за попередні роки. В той же час, інститут винагороди адвоката за його професійну діяльність потребує змін та уточнень ще і у зв'язку із тим, що основний категоріальний апарат, який використовується при регулюванні питань даного інституту, не узгоджений зі своїм європейським відповідником, а тому призводить до виникнення законодавчих колізій в майбутньому під час більш тісного взаємозв'язку між Україною та країнами ЄС після того, як Україна набуде членства країн ЄС.

Дослідження історичного аналізу виникнення та розвитку інституту винагороди адвоката за його професійну діяльність, а також способів обчислення розміру та виплати гонорару адвоката, форм та методів, що сприяє всебічному дослідженню вказаного інституту. При цьому на базі порівняльного аналізу між досліджуваним інститутом в Україні та Німеччині доцільно розробити шляхи вдосконалення українського законодавства в цій галузі.

Окремо присвячено увагу так званому «гонорару успіху» адвоката за його професійну діяльність, досліджені питання застосування такого виду винагороди адвоката як в Україні, так і в Німеччині. На основі аналізу виокремлено ті питання, що потребують подальшого врегулювання на законодавчому рівні в Україні та виокремленню видів «гонорару успіху» на прикладі того, як це питання вирішене в країнах ЄС з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У статті використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: діалектичний метод, метод синтезу та аналізу, порівняльно-правовий метод, а також історичний та термінологічний підходи.

Ключові слова: винагорода адвоката, гонорар адвоката, «гонорар успіху» адвоката, оплата праці адвоката, обчислення розміру гонорару адвоката.

Somak T.O. Peculiarities of a lawyer's remuneration for professional activity in Ukraine and Germany.

According to the fact Ukraine sees the process of European integration as one of the main directions of its further development, which is confirmed by the resolution of the European Parliament, according to which Ukraine was granted the status of a candidate country for joining the European Union, the study of the experience of the leading countries of the European Union (hereinafter – the EU) should become a certain basis in the process of reforming the judiciary, the Institute of Advocacy is a part of which. Modern Ukrainian legislation in the context of remuneration for a lawyer's professional activity has significant shortcomings and contradictions, and with regard to the so-called «success fee», the judicial practice is ambiguous and has already changed several times in previous years. At the same time, the

institution of a lawyer's remuneration for his professional activity needs changes and clarifications also in connection with the fact that the main categorical apparatus, which is used in the regulation of issues of this institute, is not coordinated with its European counterparts, and therefore leads to the emergence of legislative collisions in the future during a closer relationship between Ukraine and the EU countries after Ukraine becomes a member of the EU countries.

A study of the historical analysis of the emergence and development of the institution of remuneration of a lawyer for his professional activity, as well as methods of calculating the amount and payment of a lawyer's fee, forms and methods, which contributes to a comprehensive study of this institution. At the same time, on the basis of a comparative analysis between the studied institute in Ukraine and Germany, it is advisable to develop ways of improving Ukrainian legislation in this field.

Special attention is paid to the so-called «success fee» of a lawyer for his professional activity, the issues of application of this type of lawyer's fee both in Ukraine and in Germany are investigated. On the basis of the analysis, those issues that require further regulation at the legislative level in Ukraine and the identification of types of «success fee» have been identified on the example of how this issue is resolved in the EU countries, taking into account the practice of the European Court of Human Rights.

The article is based on general scientific and special methods of scientific knowledge, namely: the dialectical method, the method of synthesis and analysis, the comparative legal method, as well as historical and terminological approaches.

Key words: attorney's fee, remuneration for a lawyer, attorney's «success fee,» attorney's salary, calculation of the attorney's fee.

Постановка проблеми. Проблема встановлення та визначення розміру гонорару адвоката залишається актуальною ще з часів Стародавнього Риму та до сьогодні завдяки своїй дуалістичній правовій природі, адже одночасно поєднує економічний та благодійний аспекти. В Україні інститут винагороди адвоката за його професійну діяльність не достатньо регламентований, через що виникають певні протиріччя, які призведуть до колізій в майбутньому, особливо із набуттям статусу країни-члена ЄС.

Стан опрацювання цієї проблематики. Окремі аспекти винагороди адвоката в Україні досліджувалися такими науковцями: Є.В. Васьковським, Т.Б. Вільчик, В.В. Заборовським, Н.М. Бакаянвою, О.М. Дроздовим та ін.

Метою статті є дослідження інституту винагороди адвоката за його професійну діяльність в Україні та Німеччині та проведення порівняльного аналізу зазначених інститутів для подальшого вдосконалення законодавства України в цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток інституту винагороди адвоката за його професійну діяльність нерозривно пов'язаний із розвитком інституту адвокатури в цілому. Проте на перших етапах розвитку адвокатури для вирішення спорів для захисту сторін залучалися родичі осіб, що були сторонами конфлікту, а тому і не було потреби в виникненні спеціальної професії та там паче винагороді. Лише згодом у зв'язку із появою писаного закону виникла необхідність в роботі представників юридичної професії, а далі – і в оплаті їхніх послуг, так і утворився інститут винагороди адвоката за його професійну діяльність.

Колискою адвокатури Європи вважаються Давній Рим та Греція, адже саме на досвіді цих держав базується у тому числі й сьогочасна адвокатура Німеччини, так і України. Протягом довгого часу були суперечки з приводу можливості отримання тогочасними представниками юридичної професії – ораторами (логографи, парклети та синегори) гонорарів. Саме в цей час виник термін «гонорар» (*honorarium*), що відрізнявся від оплати праці тим, що залежав від можливостей та фінансового становища людини, що була замовником послуг, та не завжди виступав еквівалентом до виконаної роботи.

На сьогоднішній день в Німеччині діє Федеральне положення про адвокатуру 1959 (*Bundesrechtsanwaltsordnung*) [1] та спеціальний Закон про винагороду адвокатів (*Rechtsanwaltsvergütungsgesetz*) [2], а також Правила професійної діяльності адвокатів Німеччини (*Berufsordnung für Rechtsanwälte*) [3]. В контексті регулювання інституту винагороди адвоката вище зазначені нормативні акти діють одразу в двох напрямках – як для захисту прав та інтересів клієнтів, так і самих адвокатів – з метою забезпечення справедливої оплати послуг адвоката гонорару адвоката.

В законодавстві Німеччини немає чіткого визначення поняття «гонорару адвоката», в Федеральному положенні про адвокатуру ст. 49 зазначено лише те, що угода про винагороду адвоката регулюється домовленістю між адвокатом та клієнтом та встановлюється на основі стандартних тарифів або в залежності від складності справи та обсягу роботи може бути змінена за погодженням сторін [1].

В Україні основними актами, що регулюють функціонування інституту винагороди адвоката є Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі- Закон) [4] та Правила адвокатської етики [5]. Однак не існує спеціального закону, який би регулював винагороду адвокатів, що є першою відмінністю в законодавстві України та Німеччині в цьому аспекті.

Законом України відповідно до ст. 30 встановлено, що гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги [4].

Адвокатська діяльність в Україні здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги, однією з основних умов якого є розмір винагороди адвоката. В той же час, в Німеччині між адвокатом та клієнтом стосовно винагороди адвоката може бути укладено або спеціальну угоду про гонорар (Honorarvereinbarung), або це питання може бути вирішено в договорі доручення. Зазвичай Honorarvereinbarung укладається у випадках, коли адвокат та клієнт узгоджують інший розмір винагороди адвоката, аніж це передбачено законом в певних особливих випадках.

Особливістю німецького законодавства стосовно винагороди адвоката є спеціальне врегулювання розміру гонорару адвоката відповідно до Rechtsanwaltsvergütungsgesetz. Ст. 2 цього закону робить відсилку до Додатку 2, що встановлює граничні розміри гонорару адвоката в різних категоріях справ [2].

В Україні питання розміру гонорару адвоката вирішується за погодженням між адвокатом та клієнтом, при цьому критеріями, що впливають на розмір є складність справи, кваліфікація та досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. В той же час рішеннями Рад адвокатів різних регіонів встановлюються рекомендовані (мінімальні) ставки адвокатського гонорару, як приклад Рішення ради адвокатів Чернігівської області від 17.03.2023 р. № 119 [6] та Рішення Ради адвокатів Харківської області № 17 від 21.03.2018 (п.п. 1,2) [7].

Таким чином, можна зробити попередній висновок про те, що в Україні та Німеччині існують певні відмінності стосовно встановлення вимог до розміру винагороди адвокатів. По-перше, в Німеччині це регламентується на рівні Закону органами державної влади, а по-друге, встановлюються граничні дозволені розміри гонорару. В той же час, в Україні це питання віддано на розсуд органів адвокатського самоврядування, які можуть встановлювати мінімальні ставки для адвокатського гонорару.

Відповідно до ст. 30 Закону України регламентовано порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час [4].

Згідно із дослідженням, яке було проведене в 2019 році професійним юридичним виданням «Юридична Газета online» щодо цінової політики юридичних компаній (всього 74) щодо використання методів ціноутворення було встановлено, що найпоширенішим методом обчислення винагороди адвокатів є погодинна ставка, яку використовують 88% юрфірм, fixed fee (фіксовану плату) використовують 69% юридичних фірм, capped fee (фіксування максимального значення гонорару) – 33%, success fee (гонорар успіху) – 28%, абонентську плату – 24% [8].

В законодавстві Німеччині не встановлено форми винагороди адвоката, проте існує застереження стосовно «гонорару успіху». Рішення щодо гонорару успіху було закріплено § 49b, пункт 2 речення 1 BRAO: угоди, за якими винагорода або її сума залежать від результату справи або успіху юридичної діяльності, або згідно з якими адвокат отримує частину суми, понесеної як гонорар (плата за успіх), є неприйнятними, якщо Закон про винагороду адвокатів не передбачає іншого [1].

Вияток із цієї основної заборони регулюється в § 4a RVG: Відповідно до § 4a п. 1 речення 1 RVG, плата за успіх (§ 49b п. 2 речення 1 BRAO) може бути узгоджена лише в тому випадку, якщо:

1. договір стосується грошової вимоги максимум у розмірі 2000 євро,
2. послуга інкасації надається поза судом або в одній з процедур, зазначених у § 79 п. 2 речення 2 № 4 Цивільного процесуального кодексу або

3. замовник за об'єктивною оцінкою у конкретному випадку був би відсторонений від здійснення правозахисних заходів без угоди про винагороду успіху [2].

Однак найпоширенішою формою узгодженої винагороди в Німеччині є винагорода за час у формі погодинної оплати: лише 27% окремих юристів на сьогодні не погоджуються на погодинну оплату праці, порівняльна вартість для юридичних фірм значно нижча: у менших в юридичних фірмах значення становить 18%, тоді як у великих юридичних фірмах воно практично незначне – 3% [9, с. 473].

Німецьке законодавство забороняє «гонорар успіху», в його класичному розумінні, але в певних випадках адвокат може отримати, окрім встановленої законом винагороди, ще і гонорар успіху в якості надбавки. Варто зазначити, що навіть за негативного результату для клієнта адвокат все одно має право на отримання гонорару мінімального рівня.

В Україні позиція Верховного Суду (далі – ВС) стосовно «гонорару успіху» адвоката протягом довгого часу була неоднозначною та постійно змінювалася. Прикладами діаметрально протилежних позицій з цього питання є постанови Касаційного цивільного суду у складі ВС у справі № 462/9002/14-ц від 12.06.2018 р. [10] та у справі № 754/1513/16-ц від 26.09.2018 р. [11].

Одним із останніх рішень ВС з питання «гонорару успіху» є постанова № 903/781/21 від 28.07.2022 р. [12], в якій Суд визначив, що під гонораром успіху мається на увазі «плата за досягнутий адвокатом результат, нарахування та сплата якого залежить від настання певної події» та все ж підтвердив можливість застосування адвокатами такої форми винагороди. Однак ми вважаємо таке розкриття поняття «гонорару успіху» не зовсім повним та доречним.

Як вже зазначалося в одній із наших робіт за цією проблематикою, «в зарубіжних державах концепція *no win- no fee* передбачає оплату послуг адвоката лише в разі позитивного рішення на користь клієнта. Під *contingent fees* розуміють винагороду адвоката, що при цьому встановлюється через певний відсоток від отриманої чи збереженої суми знову ж таки в разі позитивного рішення на користь клієнта. Що стосується *success fees*, то тут особливістю виступає те, що зазвичай така винагорода є додатковою до основної, але знову ж її отримання адвокатом залежить від того, яким є результат для клієнта. Іншим рішенням ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» [13] під гонораром успіху вбачається домовленість, відповідно до якої клієнт має зобов'язання виплати відсотка від присудженої грошової суми у разі позитивного рішення на його користь». [14, с. 90].

В той же час, в Україні під поняттям «гонорар успіху» розуміють одразу всі форми альтернативних видів гонорару адвоката за його професійну діяльність, що може призвести до подальших проблем у зв'язку із більш тісною взаємодією з країнами ЄС після набуття Україною членства країн ЄС та виникнення спорів в цій галузі. Адже в своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини чітко розмежує, що саме розуміється під концепцією «гонорару успіху» на протилегу тому, як це питання врегульовано в Україні.

Тому пропонуємо розділити і в Українському законодавстві такі види «гонорару успіху» як *success fees*, *no win- no fee* та *contingent fees*.

Слушною є думка Вільчик Т.Б. з цього приводу стосовно необхідності законодавчої формалізації дозволу укладати цей різновид угод шляхом доповнення відповідним положенням ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також визначення: 1) переліку «позитивних результатів для клієнта», які саме і складатимуть «успіх справи»; 2) штрафу за «неуспіх» справи та критерії такого неуспіху; 3) порядку відшкодування витрат адвоката у процесі надання адвокатських послуг [15]. Таке законодавче закріплення зробить концепцію «гонорару успіху» більш зрозумілою як для адвокатів, так і для клієнтів, що призведе до того, що якісні адвокатські послуги стануть більш доступними.

Наступним важливим аспектом в контексті проблематики винагороди адвоката є відшкодування судових витрат, частиною яких є і витрати на правничу допомогу. Порядок компенсації судових витрат стосовно витрат на професійну правову допомогу в Німеччині також врегульовано Законом про винагороду адвокатів, як там і встановлені тарифи, умови оплати послуг адвокатів, а також і закріплено можливість компенсації судових витрат. Також це питання врегульовано кодифікованими актами в залежності від сфери застосування права - Закон про цивільний процес (*Zivilprozessordnung*) [16] та Закон про кримінальний процес (*Strafprozessordnung*) [17].

В Німеччині у зв'язку із тим, що судові витрати є доволі високими склалася ситуація, в якій 71% німців відмовляються від захисту прав, побоюючись витрат. Тож, далі це вплинуло на те, що 40% німців мають страхування судових витрат, яке покриває процесуальні витрати юридич-

них компаній (Дослідження Генеральної асоціації німецької страхової галузі GDV) [18]. Все це робить легшим доступ до професійного та кваліфікованого правового представництва завдяки фінансовому захисту клієнта від судових витрат разі такої потреби.

Як в Україні, так і в Німеччині сторона, на користь якої було винесено судові рішення по справі, має право на відшкодування судових витрат. Так само як і в Німеччині, в Україні в залежності від сфери застосування права питання про відшкодування судових витрат вирішується відповідно до Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу чи Кодексу адміністративного судочинства.

Варто зазначити, що в законодавстві України відсутній чіткий перелік документів, якими підтверджуються витрати на правничу допомогу. При цьому Верховний Суд в своїй постанові у справі № 821/227/17 вказував, що «суду повинні бути надані договір про надання правової допомоги (договір доручення, договір про надання юридичних послуг та ін.), документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордера, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, посвідчення про відрядження). Зазначені витрати мають бути документально підтверджені та доведені. Відсутність документального підтвердження витрат на правову допомогу, а також розрахунку таких витрат є підставою для відмови у задоволенні вимог про відшкодування таких витрат» [19].

При цьому в іншій справі Верховний Суд окреслив свою позицію стосовно «гонорару успіху» та можливості його включення до судових витрат та вказав: «гонорар успіху» є складовою частиною гонорару адвоката, а отже, належить до судових витрат. Визначено, що суд може компенсувати гонорар успіху у разі його співмірності з ціною позову, складністю справи та її значенням для сторони. Сума «гонорару успіху» не має виходити за розумні межі (постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/4507/18) [20].

На підставі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що хоча романо-германська правова система є спільною для України та Німеччини, регулювання інституту винагороди адвоката за його професійну діяльність в Україні та Німеччині відрізняється. Вважаємо, що така детальна регламентація цього інституту в окремому спеціальному Законі про винагороду адвокатів (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz) в Німеччині підкреслює роль та значення цього інституту в діяльності адвокатури. При цьому регулювання інституту винагороди адвоката за його професійну діяльність в Німеччині та Україні має певні відмінності. В Німеччині на законодавчому рівні вводяться спеціальні тарифи, за якими розмір винагороди адвокатів не може перевищувати ці норми, в той же час в Україні органами державного самоврядування закріплюються мінімальні ставки гонорарів адвокатів. Тобто можна побачити, що в Україні досі існує адвокатська конкуренція за рахунок більш низької вартості послуг замість підвищення якості, за рахунок якої ціни на юридичному ринку навпаки б повинні були зростати.

Також вважаємо позитивним досвід страхування судових витрат в Німеччині, що зможе зробити доступ до кваліфікованого правового представництва більш доступним, адже у клієнтів зникне необхідність турбуватися про фінансовий аспект проблеми, натомість буде можливість звернутися до більш досвідченого та професійного адвоката.

Вважаємо за необхідне більш детально регламентувати декі питання і в Україні, а саме : 1) розробити категоріальний апарат стосовно «гонорару успіху» в Україні та 2) диференціювати різні форми альтернативних видів винагороди адвоката та 3) нарешті закріпити дозвіл на їхнє застосування на законодавчому рівні, доповнюючи зміст ст.27 Закону: ««гонорар успіху» є частиною винагороди адвоката, що встановлюється за домовленістю адвоката та клієнта та при цьому залежить від настання певних обставин».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ДЖЕРЕЛ:

1. Федеральне положення про адвокатуру Німеччини. <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung.pdf>.
2. Закон про винагороду адвокатів Німеччини <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/>.
3. Правила професійної діяльності адвокатів Німеччини. <https://dejure.org/gesetze/BORA>.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

5. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
6. Рекомендації щодо застосування мінімальних ставок адвокатського гонорару, затверджених рішенням Ради адвокатів Чернігівської області від 17.03.2023 № 119. URL: <https://advokatrada.cn.ua/wp-content/uploads/2023/08/Витяг-з-протоколу-119-від-17.03.2023.pdf>.
7. Рекомендації щодо застосування мінімальних ставок адвокатського гонорару, затверджених рішенням Ради адвокатів Харківської області від 21.03.2018р. № 17. URL: <https://yur-gazeta.com/content/UserImages/1a323d06f009d3f73bf0c8b75d40a2dc.jpg>.
8. Ставки, знижки, hourly rates. Цінова політика юридичних компаній України. *Юридична Газета online*. 2019. № 41-42 (695-696). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/legal-business-in-ukraine/stavki-znizhki-hourly-rates.html>.
9. Christoph Hommerich. Anwalts blatt. *DeutscherAnwaltVerlag*. № 7. 2006. S. 495
10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі ВС у справі № 462/9002/14-ц від 12.06.2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76022516>.
11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 754/1513/16-ц від 26.09.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/review/76886190>.
12. Постанова касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.07.2022 р. № 903/781/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105493740?utm_source=jurli-ga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01.
13. Iatridis v. Greece. Case № 31107/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tab-view%22:%5B%22document%22%5D%2C%22ite-mid%22:%5B%22001-58227%22%5D%7D>.
14. Сьомак Т.О. Гонорар успіху адвоката в Україні: проблемні аспекти. *Європейський день цивільної юстиції* : матеріали круглого столу (27 жовтня 2023 р.) / за заг. ред. проф. К.В. Гусарова. – Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. – 123 с. – Електронне наукове видання: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyku-naukovyh-konferenczij/>.
15. Вільчик Т.Б. Ratum de quota litis: проблеми законодавчого врегулювання в Україні. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. С. 255–262.
16. Закон про цивільний процес Німеччини. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>.
17. Закон про кримінальний процес Німеччини. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>.
18. Gerhard Horrion. Ängste und Erwartungen von Verbrauchern bei rechtlichen Auseinandersetzungen. URL: <https://www.gdv.de/resource/blob/30990/916cec00467920d4121f3f234e109ba5/studie-forsa-studie-kosten-eines-rechtsstreits-data.pdf>.
19. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду по справі № 821/227/17 від 11.06.2020 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89757201>
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/4507/18 від 12.05.2020 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91572017>.